

bili njihovi napadi v glavnem jalovi, pa gre morda zasluga tudi samemu maršalu, ki je do slovenskega generala čutil precejšnjo naklonjenost. Slednji se mu je z organizacijo njegove zadnje poti primer- no oddolžil, pa tudi sicer Dolničar v zapisanem ne taji svojega globokega, čeprav še zdaleč ne maliko- valskega, spoštovanja do pokojnega Josipa Broza Tita.

Tretji sklop knjige je namenjen t. i. sloven- skim letom. Se pravi času po formalni upokojitvi in vrnitvi v Ljubljano, ko je v drugi polovici 80. let po- stal aktiven član slovenskega partijskega, v dobršni meri že prenovitelskega vodstva ter se znašel sredi nacionalno-politične fronte na predvečer razpada skupne države. Pri tem si je vztrajno prizadeval za zmago razuma ter splošno demokratizacijo kot predpogoj nadaljnjega obstoja in razvoja skupne države. Čeprav je vanj iskreno verjel, pa si kot rea- list, politik, vojak in Slovenec ni zatiskal oči in tudi ne delal utvar. Zavrnil je sicer Kučanovo in Janše- vo željo, da ga v času slovenskega osamosvajanja postavita na čelo slovenske teritorialne obrambe, obenem pa je, takrat že kot predsednik ZZB NOV Slovenije, organiziral slovenske generale v ostrem protestu proti jugoslovanski agresiji.

Več kot desetletje dolgo predsedovanje slo- venski borčevski organizaciji ni bila lahka preizku- šnja, še posebej, ker se je bilo treba znajti v novih družbenih in političnih razmerah, se soočiti z ne- katerimi neprijetnimi in travmatičnimi pojavi pre- teklosti, ki smo jih že omenili, in istočasno obva- rovati vrednote, tradicijo in udeležence NOB pred vse agresivnejšimi »predrugečevalci« zgodovine. Tako se Dolničar ob koncu svojih spominov usme- ri predvsem v svoj odnos do pravih prizadevanj, katoliških cerkvenih oblasti in politike, kar Gene- ralov let pripelje tako rekoč do današnje aktualne slovenske politične stvarnosti.

Seveda gre pri vseh spominih za osebno interpretacijo minulega in to nič manj ne velja za omenjeno knjigo. Na ta način jo je treba tudi jemati in, kot že rečeno, z njo dopolniti siceršnje védenje in poznavanje preteklosti. Pogledi njenih glavnih akterjev, kar je Dolničar brez dvoma bil, so zato več kot dobrodošli in tudi zato si je želeli, da bi Generalov let dosegel čim več bralcev.

*Tone Kregar*

## Nepozabni nategi rdečih umetnikov

**Mateja Režek, Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem (1948–1958).** Založ- ba Modrijan, Ljubljana 2005; 224 strani.

Najprej moram priznati, da mi dotlej, ko sem prebral pričujočo knjigo, omenjeno obdobje ni budilo posebnih skomin po tem, da bi se bilo treba z desetletjem, ki je sledilo zgodovinskemu »ne« Stalinu, kakorkoli pobliže seznanjati in se po- glabljal vanj. Zanimiv je bil sam dogodek – shiz- ma, sledilo pa je lizanje ran in obilno dokazovanje, kakšna krivica se »nam« je zgodila. Tako sem si pač predstavljal stvari v svoji preproščini in upošteva- je naučeno pri urah STM (samoupravljanja s temelji marksizma), kjer se je v tovarišičine besede še leta 1985 dalo ravno tako malo dvomiti kot v resolucije CK KPJ v zadevnih časih.

Avtorica začenja svojo pripoved o izgonu iz raja z obširno primerjavo med »ustavno garanti- ranimi« in dejanskimi pravicami narodov in na- rodnosti v Sovjetski zvezi in pri nas, nadaljuje pa s standardno (ne)delitvijo oblasti in ostalimi sti- čnimi točkami obeh enopartijskih sistemov, s čimer dokaže, da so bile težke besede ljubljene- ga Stalina, ki jih je namenil svojim tako vzornim učencem po- leti 1948 popolnoma nezaslužene, in da je kleč ti- čala v pretirani podjetnosti jugoslovanskega Mar- šala, ki je svoj vojni zvezdniški status začel obilno izkoriščati pri zagotavljanju jugoslovanskega pie- montstva na Balkanu in med vzhodnoevropskimi partijami.

Čez noč je jugoslovanska partija (= Jugosla- vija) ostala na popolni čistini – poslušne partije, zbrane v informbiroju (IB), so tekmoval v pljuva- nju ognja in žvepla na odpadniške bivše tovariše, Zahod pa je z zanimanjem spremljal nekaj, za kar je verjel, da je zgolj še ena rdeča potegavščina več. Potem ko bitje po prsih in intenzivna povampir- jena kolektivizacija na jugoslovanskem podeželju

Stalina in IB nista prepričala, je napočil trenutek za 180-stopinjski obrat. V igri je bilo namreč preživetje naroda – skupaj z ideološko je prišla namreč z ruske strani tudi ekonomska anatema, kljub vsemu pa so se jugoslovanski komunisti najprej posvetili »pomembnejši«, torej ideološki plati problema. 5. kongres KPJ je potrdil pravilnost poti jugoslovanskih komunistov in njihovega vodje, partijski ideologi pa so v dovčerašnjem idealnem ruskem sistemu začeli nenadoma odkrivati strašne pomanjkljivosti (birokratizem, nasilje(!), centralizem, imperializem, odtujenost režima od ljudi ...), iz katerih so se sklenili tudi kaj naučiti. Žal je bila jugoslovanska partija precej okužena z ibejevskimi elementi, ki so jim tovariši na pravi poti seveda ponudili možnost revidiranja svojih stališč (čistke). Napočilo je obdobje neslutenih eksperimentov.

Zahod je končno, preden je glad pomoril srečno državico pravičnih in dobrih ljudi, sprevidel, da so se rdeči to pot nepomirljivo udarili. Prebežnico so vključili v programe pomoči, ki jo je še nekaj let prej oholo zavrnila v korist dobav zadostnih količin Kratkega kursa VKP(b) in otefov ideološke prazne slame. Zahod je namreč naivno pričakoval, da bo zgodovinskega »ne« zmožna tudi katera druga vzhodnoevropska država, zato je ubogo begunko favoriziral na vsakem koraku in jo skrbno uvajal na spolzek parket mednarodne politike. Po zaslugi (ne)sebičnega angažmaja dovčerašnjih zahodnih sovražnikov, je Jugoslavija s Titom začela ubirati vedno smelejše poteze na mednarodnem prizorišču, Zahod pa je Titu omogočil ravno tisto, česar mu Stalin ni mogel dovoliti. Hkrati z renesanso na zunanjepolitičnem področju, je začelo z izdatno pomočjo kreditov in pomoči iti na bolje tudi v državi.

Vsesplošni napredek in dokončno vtirjenje jugoslovanske partije na novo, moderno in inovativno pot je ZKJ obeležila z novim – 6. kongresom, ki je potekal v Zagrebu novembra 1952. Partijska vrhuška dobrih sklepov s 6. kongresa o »sestopu« Partije k ljudem in njenem »umiku« iz državne sfere ter o gradnji socialistične demokracije ni mogla kar tako požreti, čeprav so trdorokci (njihov je bil pod drugačno – populistično lupino tudi tovariš Tito) s stisnjenimi zobmi spremljali preobrazbo Partije v ZK in težnjo po javnosti njenega delovanja (vsaj in zlasti na nižjih nivojih), kar so jim svetovali »liberalnejši« tovariši s Kardeljem na čelu.

Reformatorji (spet Kardelj) pa so imeli na zalogi še hujše eksperimente – po letih ideoloških priprav in nešteti spopadih v tovariških krogih v vrhovih Partije/države je prišel čas, da udeležijo Marxovo idejo »tovarne delavcem«. Ustavni zakon je januarja 1953 kot politični temelj državnega sistema postavil samoupravljanje in kot materialni temelj družbeno lastnino.

Za potrebe dejanskega »političnega participiranja« novega človeka-proizvajalca pri sooblikovanju socialistične stvarnosti so na vse instance poslanskega »odločanja« uvedli tako imenovane zbore proizvajalcev (na zvezni ravni na škodo zastopanosti posameznih narodov in narodnosti). Zanimivo in precej šokantno pa se mi zdi Titovo nelagodje spričo te kardeljevščine – v nasprotju s svojim pocukranim odnosom in neomajnim zupanjem »u sve naše radne ljude i građane« je bil intimno (upravičeno) precej skeptičen do uspeha te novotarije in svojim delovnim ljudem nekako ni prisojal dovolj zrelosti za ta korak. Podobno kot Tito so mislili tudi drugi vidnejši predstavniki Partije. Lidija Šentjurs je decembra 1953 svarila pred prevelikim številom »tistih umetnih poslancev, ki smo jih dvignili od stroja in jih poslali v republiški in zvezni zbor proizvajalcev in ki ne bodo sposobni dajati tistega tempa in tona diskusijam, ki bi ga morali dajati in ki bi ga lahko dajali razvitejši ljudje ...« Skratka – Sirotanoviću v roke še najbolj pristoji lopata, ideološke debate in traktate o lepoti samoupravljanja pa naj prepusti »izgrajenim« tovarišem (čeprav so direktorji). Pri zastopanosti proizvajalcev iz posameznih republik v zveznih organih odločanja so ideologi seveda skrbno pazili, da ne bi prišlo do prevlade tistih (republik), ki so ustvarjale večino BDP in po mnenju najbolj zadržanih aparatčikov izkoriščale ceneno surovinsko bazo v manj razvitih predelih Jugoslavije – skratka tudi tukaj je bilo treba čarati z volilno matematiko. Tudi v zborih proizvajalcev je komu kdaj pa kdaj potegnili, da najbolj vehementno odločajo tisti, ki so v državno blagajno prispevali najmanj in parazitirali na račun sredstev za nerazvite, skupnemu trgu pa so ponujali le ideologijo najtrše roke. Če so verjeli, da bo družbeni razvoj s samoupravljanjem pomagal v nekaj letih (desetletjih) ustvariti novega človeka, ki bo pozabil na svojo nacionalno determinanto ter se prepoznal kot del enovitega osvobojenega delavskega razreda, so od Jugoslovancev pričakovali preveč.

Vsake toliko je vzplamtel vedno živ plamenček zdravega samoobrambnega nacionalizma, čeprav so ga partijski teoretiki bliskovito spet zasuli s pepelom floskul – zanimivo je, da so tovariši slovenskega nacionalizma obtoževali celo Kardelja, ki mu v zadevah nacionalne problematike niso povsem zaupali (kakorkoli že, leta 1968 je zbor narodov zopet dobil nekdanji pomen).

Marsikakšen spor bi bil idejnim vodjem seveda prihranjen, če bi poznali dejanski učinek vseh teh silnih reform in demokratizacije, ki ga seveda ni bilo. KPJ se seveda niti kot ZKJ ni umaknila z oblasti. Vsi predstavniki domovi pa so itak slej ko prej funkcionirali kot potrjevalni servis za dekrete, ki jih je z izvršilno močjo sprejemala vlada oziroma Zvezni izvršni svet. Za nameček so isti partijski kadri z malenkostnimi spremembami vedrili celo v drugoligaški politični organizaciji – Socialistični zvezi delovnega ljudstva Jugoslavije (v kar se je leta 1953 preimenovala Ljudska fronta), v katero so bili vključeni vsi polnoletni državljani z volilno pravico. Edini, ki se jim je vse skupaj zdelo čudno, so bili evropski socialisti, ki te tvorbe enopartijskega sistema niso bili pripravljeni spustiti v Socialistično internacionalo.

Avtorica se v splošnem pregledu stanja posveti tudi jugoslovanskemu pravosodju in načinu njegovega delovanja ter najpogostejšim obravnavanim kaznivim dejanjem (manjšal se je delež političnih KD). Po letu 1951, ko je prišlo do reforme sodstva, naj ne bi več prihajalo do pritiskov političnih forumov na sodne in preiskovalne organe, sam postopek pa naj bi postal bolj civiliziran in primerljivejši z normalnimi državami. Namesto »civilnih« političnih delinkventov so se sodišča v začetku 50. let (organizirano/plansko) lotila duhovništva. Šlo je za del premišljene protivatikanske ofenzive, s katero je hotel režim zabiti klin med jugoslovansko RKC in Vatikan ter »osamosvojeno« domačo cerkev narediti za edinega sogovornika v verskih zadevah. Posluha na nasprotni strani seveda ni bilo, uradna cerkev pa je s skepso in antipatijo gledala tudi na paradržavno ciril-metodovsko duhovniško društvo, v katerega so hoteli vključiti čimveč katoliških duhovnikov, da bi jih lažje kontrolirali. Senco je na odnose med Beogradom in Vatikanom razen tega metalo še tržaško vprašanje in proces zoper Stepinca, ki ga je Vatikan »končal« s podelitvijo kardinalske časti. Leta 1952 je dokončno

počilo – Beograd je za kazen glede jugoslovanske zahodne meje in »provokacij« v zvezi s Stepincem z Vatikanom prekinil diplomatske odnose, s precej manj uspeha pa so se partiji borili proti religiji v svojih vrstah, ki jih je »opij za ljudstvo« precej zdesetkal. Pomiritev med državama je prineslo šele pokoncilsko obdobje s Pavlom VI., ko je jugoslovanski režim spoznal, da mora sogovornika v cerkvenih zadevah vendarle iskati v Rimu.

Presenetljivo je, da je Stalinova smrt leta 1953 Jugoslavijo znova vtirila v orbito najrigidnejšega rdečega mračnjaštva – Tito je s trdorokci neusmiljeno obračunal z Djilasom (ideologom, ki je zapel par deset let prezgodaj), ostali reformisti pa so se cesarjevemu besu pametno umaknili. Reforme so lahko šle le v preverjeno smer – nikamor. To je tudi povzetek komunalne reforme leta 1955, ki je ljudem z novimi občinami popolnoma približala »podružbljeno oblast« in obenem premeteno združevala urbana in ruralna okolja v nove talilne lonce delavskega internacionalizma. Pozabljeno je bilo rešiteljstvo Zahoda, Hruščev pa je dokazal, da je moč s premeteno kombinacijo skorajda klečplazne prijaznosti (zgodovinska slika maja 1955 z Maršalom) in nujne ideološke trdnosti očarati in privedi domov še tako trmastega izgubljenega sina in od njega dobiti tudi kakšno uslugo (recimo ob madžarski vstaji leta 1956). Naporno čustveno razmerje dveh partij, polno strasti in sovraštva se je lahko nadaljevalo. Svet je bil zopet urejen – Partija znova ni sestopila z oblasti (še več, svoje lovke je po letu 1956 preko nanovo ustanovljenih »aktivov« stegnila v najmanjše pore sumljivega intelektualizma), delovni ljudje in občani pa so imeli spričo mrzličnih dejavnosti pomemben občutek nenehnih reform in napredka.

No, ob koncu obdobja, ki ga Režkova v tej knjigi zelo zanimivo in barvito predstavlja, pa zunanji videz in ideološke puhlice niso bile več dovolj, počilo pa je ravno tam, kjer ne bi smelo – v »rdečih revirjih« med čaščenimi in »izgrajenimi« stahanovci. Vzroki so bili seveda ideološko banalni: plače, razporejanje dobička, odnos uprave do zaposlenih in prenizka cena njihovega premoga. Partijsko vodstvo je ohranilo dobršno mero zdrave pameti in mirnih živcev, sprejelo zahteve in kaznovalo »politične krivce« šele pozneje.

Partija se je na vse vedno številnejše čeri (krepitev socialnih razlik, birokratizacija, izbruhi nacionalizma, nasprotja med razvitimi in nerazvitimi, popadki kulturnega imperializma prevladujoče »srbskohrvaške« sfere) na zmagoviti poti v socializem pač odzivala po svoje: vrstili so se kongresi in plenumi z utečenimi programi – veliko se je mlatilo prazno slamo, tiskalo in ponatiskovalo razvlečene referate, članstvo ZK pa učinkovito indoktriniralo z živim stikom preko osnovnih partijskih organizacij – tudi zelo neposredno, če je bilo treba. Neuki večini je bilo treba ponuditi kaj preprostejšega od ideološkega nektarja – solidarnostna in delavska stanovanja, večjo izbiro v trgovinah, potne liste za ogledne nerazvite tujine ali za nov začetek. Obenem pa seveda mrzlično reševati svetovne probleme, s katerimi so si bili naši voditelji od vekomaj bolj na roko kot s perspektivo domačega dvorišča. S 7. kongresom ZKJ aprila 1958 v Ljubljani avtorica zaokroži svojo pripoved o desetletju, ki je bilo očitno vse prej kot dolgočasno. Ljubljanski kongres, na katerem so sprejeli nov program ZKJ, je namreč potekal v precej mračnem vzdušju – jugoslovanskim partijskim voditeljem se je zopet uspelo skregati z ruskimi (in voditelji satelitskih partij), zahodni socialisti pa so kongres bojkotirali zaradi zaprtega Djilasa. Nič novega torej.

Delo Mateje Režek temelji na številnih ter raznovrstnih, skrbno izbranih in ovrednotenih arhivskih in časopisnih virih ter literaturi, čeprav je šlo med protagonisti njenega obdobja (zlasti tistimi v najvišjih sferah), kot sama potoži, veliko mimo stenografov in biografov. Njena razprava je lep model za izdelavo modernega zgodovinskega profila socialističnega režima v Sloveniji/Jugoslaviji, ki se ga moramo lotiti, preden nam skuša kak nadebuden dekadentni Zahodnjak prodati vso resnico o Jugi oziroma »muda za bubrege«.

Ravno zaradi živo pričaranega in tekoče ubesedenega vpogleda za kulise edinstvenega rdečega disneylanda, v kar se je po prelomu z »materjo vseh partij« spremenila Jugoslavija, priporočam knjigo Mateje Režek vsem tistim, ki jugoslovanski socialistični režim popreproščeno slikajo kot združbo ne posebno inteligentnih partijskih indoktrinirancev, ki sta jih petdeset let obdržala na oblasti zgolj knuta in pendrek. Tako zlahka tudi ni šlo. Treba je bilo znati izrabiti trenutek, spretno izigravati precej močnejše akterje drugega proti drugemu in

doma je bilo treba znati z ljudmi, kar imamo za dar zdrave kmečke pameti in pregovorne balkanske lo-kavosti. Pa tista prislovična »jajca« in karizmo je bilo tudi treba imeti. Kar precej pogojev ...

*Aleksander Žižek*